

SCHAAKPROBLEMEN

Het jaar 1416 was een goed jaar voor ontvoeringen. In de oude Utrechtse rechtsboeken treft men wel vaker iets aan over dit misdrijf: in 1400 betrof het de *dochter van een goede man*, in 1411 een weduwe die buiten de stad woonde en nog in 1415 een meisje uit Kortenhoeve. De laatstgenoemde poging was overigens geen succes, want de ontvoerder, Herman Stael, hield het meisje weliswaar enige tijd ergens in het Gooi gevangen, maar hij moest haar toch weer naar haar ouders laten terugkeren. Nu echter, in 1416, werden bij de stedelijke raad maar liefst twintig mannen als ontvoerders aangeklaagd.

Geertruida en Liesbeth

Toen Geertruida van Weede door tien mannen overvallen werd, bevond ze zich op de Stadswede. Dit gebied - men spreekt nu nog wel van Lage en Hoge Weide - was toen gemeenschapsbezit dat door de stad aan verschillende boeren verpacht werd. Het meisje, de dochter van Wouter van Weede, burger van Utrecht, was geheel onthutst. Zij verzette zich, want, zoals ze later voor de rechtbank zou verklaren, de ontvoering geschiedde geheel *tot horen ondanc* (tegen haar wil).

Wie waren nu deze tien boosdoeners? Boven aan de lijst staat Gijsbrecht Jan Gijsbrechtszoon en elders in de stukken komen we zijn twee bastaardbroeders tegen. Herman en Egbert heetten ze volgens latere bronnen. Verder waren er twee Splinters van den Slic, de een Splinter Geliszoon geheten en de ander Splinter Gijsbrechtszoon. Waarschijnlijk waren ze neven van elkaar, mogelijk ook familie van Gijsbrecht. Van de Splinters was er één in 1414 tijdelijk ontburgerd wegens schuld. Verdere deelnemers zoals Hein de Man en Ruige Peter hebben geen duidelijke banden met de beide families.

Geertruida werd waarschijnlijk meegenomen naar een plaats buiten het stedelijke rechtsgebied, maar rond Pasen was ze weer thuis. Hoe ze thuiskwam (ontsnapt, vrijgelaten?) vermelden de bronnen niet. Samen met haar verwanten diende zij een klacht in bij de raad, het hoogste bestuurscollege van de stad dat tevens de rechtbank voor strafzaken was. De beslissingen van de raad werden gewoonlijk na het luiden van de stadsklok afgekondigd op de „Plaetse“, de ruimte voor het stadhuis. Op de zaterdag na Pasen liet het college bekendmaken dat de ontvoerders zich binnen veertien dagen

moesten komen verantwoorden. De mannen kregen een geleide aangeboden dat hen vrijwaarde tegen vervolging wegens andere misdrijven; men zou ze alleen wegens ontvoering berechten.

Toen na twee weken bleek dat geen van de beklagden was komen opdagen, werd de oproep herhaald: als ze zich niet binnen veertien dagen kwamen melden, zou de raad hen bij verstek berechten. En omdat ze na deze termijn nog niet verschenen waren, werd op Sint Lambrechtsavond (16 september) inderdaad een vonnis geveld: de zaak was voldoende onderzocht, de mannen waren schuldig en zij werden ieder voor honderd jaar uit de stad en de stadsvrijheid verbannen. Mochten ze toch binnen de stadsmijl (het gebied tussen Het Gein en Maarssen) komen, dan zou men hen ter dood brengen.

Treffend zijn de overeenkomsten met de schaking van Liesbeth van der Horst in hetzelfde jaar. Ook zij werd door tien mannen overvallen en ontvoerd, ook zij kwam op een onbekende manier terug bij haar familie.

Liesbeth was niet alleen de dochter van Jan van der Horst, een andere burger van de stad, maar bovendien via haar moeder Alijd de kleindochter van het raadslid Jacob Sloyer. Grootvader was een van de steunpilaren van de Lichtenbergse partij in Utrecht en toen in de woelingen van Sint Benedictusdag 1413 de Lokhorstse partij de macht in handen had genomen, moest Jacob vluchten. Hij werd verbannen en ontburgerd; zelfs zijn kinderen verloren het burgerrecht, behalve zijn zoon Hendrik. In 1415 kreeg hij na een nieuwe staatsgreep het burgerschap terug en mocht hij weer in de stad komen, waar hij tot lid van de raad werd gekozen. Het was deze Jacob die de klacht indiende.

Bij de ontvoerders vinden we naast mensen met schilderachtige namen, zoals Propere Hein, weer een aantal verwanten. Daar waren Frederik Borre en Jacob Borre en Hendrik Borre; verder was er Elias, de knecht van Hendrik Borre. Ook hier werden de beklagden „ingeboden“ en van een geleide voorzien, ook hier werd na een paar weken het gebod herhaald. De veroordeling bij verstek is niet bewaard gebleven, maar het is waarschijnlijk dat hij gelijklopend is geweest: honderdjarige verbanning uit het stedelijke rechtsgebied.

Waarom komen in zo vele gevallen de schakers niet opdagen? Waarom treffen we zo'n groot aantal daders aan? En om welke redenen pleegde men ontvoeringen?

De raadsburgemeester en de schepenburgemeester in de ceremoniële dracht: rode „kovels” of mantelkappen met zilveren bellen. De raad nam de besluiten in strafprocessen maar de schepenen moesten doodstraffen uitspreken. Achter de heren twee stadsdienaars.
Uit: Antonius Matthaëus, *De Nobilitate*, Amsterdam 1686, p. 1132.

Een goede partij

Het doel van een ontvoering was in die tijd gewoonlijk niet het verkrijgen van een losgeld maar het sluiten van een huwelijk. Dat blijkt wel uit het feit dat de ontvoerden in Utrecht bijna altijd van het vrouwelijk geslacht waren en - voor zover na te gaan - van huwbare leeftijd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de ontvoering in 1411 van Margriete Hendrik Janszoon dochter, die op weg van de markt naar huis werd overvallen door Hendrik Peterszoon en drie anderen. Later is ze kennelijk met hem getrouwd.

In de vroege middeleeuwen kende men naast het normale huwelijk, dat als het ware een koopovereenkomst was tussen de bruidegom en de voogd (meestal de vader) van de bruid, ook een soort roofhuwelijk, waarbij de jongedame werd ontvoerd. Hierbij was het van belang of het meisje met het gebeuren instemde of niet. Vond het feit tegen haar wil plaats, dan noemde men het vrouwenroof of in het latijn *raptus*, een term die ook voor verkrachting gebruikt werd. Anders was het gewoon een schaking.

Om vast te stellen of de ontvoerde vrijwillig was meegegaan, plaatste men in het Duitse Rijk wel twee staken voor het gerecht. Bij de ene staak ging dan de ontvoerder staan, bij de andere de voogd. De vrouw maakte haar keuze bekend door naar een van de beide palen te lopen. Liep ze naar de schaker, dan volgde er geen straf; liep ze echter naar haar voogd, dan was er sprake van vrouwenroof en werd de dader zeer zwaar gestraft. Ontvoering van minderjarigen werd in principe altijd zwaar gestraft. Men veroordeelde de daders tot levenslange verbanning of tot het afhakken van de hand of tot de dood.

De ontvoerders hadden er natuurlijk belang bij om ledere schijn van dwang te vermijden. Maar al te makkelijk kon men zich voorstellen dat een meisje zich onder bedreiging met geweld bij een ongewenste bruidegom moest neerleggen. In de Utrechtse vonnissen treffen we vrij vaak een vrouw aan als mededeplichtige; vrijwel zeker was deze als chaperonne in de arm genomen. Zo kon men tevens de goede naam van het meisje en haar familie beschermen.

Het blijkt dat in de late middeleeuwen in Europa steeds meer rijke erfdochteren werden geschaakt om vooral economische redenen. Inderdaad waren de geschaakten in Utrecht vaak van goede familie. Om aan deze praktijken paal en perk te stellen was door de raad besloten dat een meisje dat vrijwillig meeging met een schaker, haar recht op erfenis verloor. In werkelijkheid echter zal het met dit ontverven niet zo'n vaart hebben gelopen.

In de middeleeuwen was crimineel gedrag een zaak van de maagschap, de familie en vrienden. Niet alleen werden aanvallen op een familielid door de maagschap gewroken, maar ook werden verboden daden vaak door verwanten en hun vrienden en knechten uitgevoerd. Zo waren ook de ontvoeringen een onderneming van familieleden. Het is geen gewaagde veronderstelling dat de beklagden bovendien de lijst, Gijsbrecht Jan Gijsbrechtszoon en Frederik Borre, de bruidegoms moesten zijn waardoor de maagschap aan een aanzienlijke familie geparenteerd raakte. Als ze geslaagd waren in hun opzet, zou er een verzoening gevolgd zijn en vermoedelijk een rijk huwelijk. In beide gevallen weigerde het meisje echter haar medewerking en daardoor was het schaken opeens van een voordelig spel tot een zeer ernstig misdrijf geworden. Een huwelijk zat er niet meer in en dus liet men het slachtoffer maar lopen. De mannen kwamen zich niet verantwoordelijk omdat ze de zeer zware straffen vreesden. Honderdjarige verbanning was in vele gevallen de straf die de raad oplegde uit machteloosheid omdat de beklagde niet verscheen. De daders bleven liever buiten het stedelijke rechtsgebied dan het risico te lopen dat men ze een hand of het hoofd afhakte.

Bunnik

D. A. Berents

Bronnen. De vonnissen en aanvullende gegevens zijn te vinden in de desbetreffende jaren van het

Utrechtse *Buurspraakboek* en het *Raads Dagelijks Boek* (G. A. Utrecht I nr. 13 en 16). Voor de wetgeving: S. Muller Fz., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, 3 dln, 's-Gravenhage 1883-1885 en R. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, 2 dln, Leipzig 1920-1935.

Als redactie kunnen wij makkelijker reclame maken dan de schrijver zelf voor zijn boek *Misdaad in de Middeleeuwen, een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht*. We herinneren u aan de folder van de Stichtse Historische Reeks in het novembernummer.

De houten Gildebeker van het timmerlieden of St. Josephgilde te Wijk bij Duurstede (II)

De beschrijving van de beide wapenschilden van de twee oudermannen, op de onderhelft van de beker, luidt als volgt.

Het wapenschild van ouderman *Dirck Wijborg (Wyborch)* vertoont:

Een schild van keel (= rood) beladen met 3 wijnperen van goud met steeltjes van natuurlijke kleur, geplaatst (2-1).

Het wapen van ouderman *Willem de Cock* is:

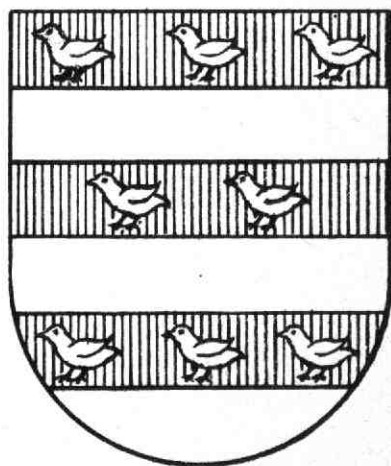
Gedwarsbalkt van keel (= rood) en zilver van zes stukken het rood beladen met acht vogeltjes (eendjes?) van zilver geplaatst (3-2-3).

Dit wapen *De Cock* is een variant op het wapen van het bekende riddersmatige geslacht (*Van Cuyck*). In hoeverre beide families met elkaar verband houden is mij onbekend. Dat kan zijn door huwelijk, afstamming of eventueel via bastaardij. Wel is bekend, dat reeds in 1383 een *Jacob Jansz. de Cock* voorkomt als burger van Wijk bij Duurstede met dit wapen¹⁾. Het verschil tussen de wapens van beide families bestaat hierin dat *Van Cuyck* twee rode dwarsbalken voert op goud, het goud beladen met acht „merletten“, dat zijn vogeltjes zonder snavel en poten. Ook de emails, dat zijn de metalen goud en zilver, zijn omgewisseld.

De kleuren komen verschillend voor, alsmede de afbeelding van de breedte van de balken, maar steeds het grondmotief van 2 balken als zij van normale breedte zijn tenzij met 3 en zoomsgewijs geplaatste merletten (3-2-3), die ook wel heraldisch „omgewend“ staan.²⁾ Diverse leden *De Cock* voeren de 8 merletten (3-2-3) zonder de dwarsbalken, waarvan de oudste, *Claes de Kock* schepen van Wijk, reeds in 1538.³⁾ Evenzo komt de naam *De Cock* in de eerste decennia van de 16e eeuw te Wijk bij Duurstede voor, wanneer in 1514 een zekere *Jan die Cock* van de stad 13 roeden land in erfpacht ontvangt.

Een *Ysbrand de Cock* 1795 te 's-Gravenhage in de Voorhoutbuurt voert het schild van blauw. Verscheidene leden voeren de 8 merletten (3-2-3) zonder de dwarsbalken, terwijl anderen weer het vol-

ledige wapen gebruiken o.a. mr. *Ysbrand Cornelisz. de Kock* in 1787 te Schiedam⁴⁾ en *Willem de Cock* in 1678 overman van het St. Josephgilde te Wijk, afgebeeld op de hier behandelde houten gildebeker in het stadhuis.

Ouderman *Willem de Cock* 1678

Zouden we misschien in de 8 merletten, 8 merlettenkuikens te zien hebben? In dat geval is het wapen „sprekend“ afgeleid van de naam (van) *(C)Kuyk* = (kuiken). *De Cock* zou dan gesproten zijn uit een *Cuyck*, waarvan een lid mogelijk een apotheker geweest kan zijn, oudtijds ook „cock“ = kok genoemd, aangezien een apotheker voor de bereiding veel medicijnen kookte. Vooralsnog blijft deze naamsafleiding een veronderstelling, aangezien enig bewijs daartoe ten enenmale ontbreekt.

Het is aannemelijk, dat de familie oorspronkelijk uit het „Land van Cuyck“ stamt en er verschillende families van die naam bestaan of bestaan hebben, welke hun naam aan de streek van her-